

УДК 904:911.37(477.82)“04/14”–047.37

РЯТІВНІ РОЗКОПКИ НА ВОЛИНІ У 2008 РОЦІ

Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ

Інститут археології НАН України

ДП “Волинські старожитності” Охоронної археологічної служби України

вул. Коперника, 36а, Луцьк, 43010, Україна

e-mail: vf_oasu@i.ua

Розглянуто проблематику рятівних археологічних досліджень на прикладі розкопок 2008 р. на Волині в контексті регіональних досліджень. Проаналізовано дослідження у м. Луцьку та навколо нього, у м. Любомль, що висвітлюють поселенську структуру середньовічного міста, розвиток середньовічної економіки тощо.

Ключові слова: охоронна археологія, житло, піч, культурний шар, кераміка, металургійне виробництво.

Масове нищення історичних міст Європи під час Другої світової війни (Києва, Парижа, Амстердама, Берліна, Варшави, Лондона, Праги, Рима, Відня тощо) зумовило появу широких програм з їхнього відновлення та розвитку. Серед відновлювальних робіт були й археологічні. У більшості країн Європи утвердилися принципи, що враховували досвід передвоєнних десятиріч, і сформувався підхід, що пізніше отримав назву “рятівної” археології. На практиці він передбачав термінове фіксування археологічних пам’яток безпосередньо перед їхнім знищенням.

У світі, і в Україні у тому числі, нині діє низка рятівних археологічних інституцій та організацій так званої будівельної археології. “Охоронна” археологія 1960–1970-х років у Європі та Америці виникла у відповідь на розвиток будівництва і сприймала його як неминуче зло. Археологи задовольнялися лише можливістю врятувати частину знахідок і нашвидкоруч зафіксувати те, чому судилося зникнути назавжди в ім’я прогресу. Однак не лише вони були стурбовані швидким наступом забудовників. У США, а на початку 1980-х років і в Європі, зростає стурбованість суспільства з приводу руйнування довкілля та прискореного використання природних ресурсів. Вступивши у рух за охорону навколишнього середовища, археологія, екологізуючись, “позеленіла”¹. На зміну “ідеології порятунку” прийшла

© Златогорський О., 2010

¹ Дарвилл Т. Охранная археология в Британии сегодня // Российская археология. – 2005. – № 1. – С. 167–168.

системна охорона культурної та археологічної спадщини. Її головною метою стали консервація та захист археологічних об'єктів, а якщо їх неможливо забезпечити, то обґрунтоване і контрольоване використання. Археологічну пам'ятку розуміють уже не як поле діяльності археолога, а як щось значно цінніше, що належить до загальної спадщини, за яку соціум несе колективну відповідальність. Ці принципи, запанувавши в США та Європі у 1980-х роках та поєднавшись із місцевою "рятівною" археологією, стали основою формування сучасної системи охорони археологічної спадщини у Європі та в Україні.

Галузь рятівної (або, як ще її називають, – "превентивної") археології зародилася в Україні на численних археологічних об'єктах будівельних майданчиків країни. Рятівна археологія у цьому випадку – це вибір, який необхідно робити постійно, на користь значиміших пам'яток.

Землі, на яких виявлено лише декілька фрагментів керамічних виробів певної епохи і жодних інших слідів пам'ятки, зазвичай, залишаються поза археологічними дослідженнями. Археологія набуває екстенсивного характеру і, одночасно, позбавляє археолога ілюзії, що вони можуть усе дослідити і зареєструвати. Водночас вона відкриває широкі перспективи досліджень, які "академічна" археологія не може мати ніколи. Можливість відкрити "нові" в археологічному плані землі – навіть цілі "нові" території – це прерогатива рятівної археології.

Гумористичний вислів археологів "Любіть лопату – джерело знань" останніми роками набув прямого сенсу. Нововиявлені пам'ятки дають підстави для розвитку нових бачень подій минулого, перегляду відомостей історичних джерел, переоцінки усталених поглядів. Особливо це стосується регіональних досліджень археологічної спадщини, результати яких зазвичай є новими джерелами минулого краю.

Археологічні роботи 2008 р. на території Волинської обл. проводили силами Волинської філії державного підприємства "Науково-дослідний центр "Охоронна археологічна служба України" Інституту археології НАН України. Зокрема, проводили їх і на ділянках, що вже мають свою будівельну історію протягом XIX–XX ст.

Шість рятівних археологічних досліджень охопили головні літописні міста: Луцьк, Жидичин та Любомль. Невеликі роботи (закладання траншеї розміром 12×1 м) проведені лише у с. Крижівка Рожищенського р-ну, що засвідчили, на жаль, нищення культурного шару багаточасового поселення доби бронзи, раннього заліза та давньоруського часу (рис. 1, 12)² кар'єрними роботами 1990-х років.

² Конопля В., Оприск В. Археологічні пам'ятки (Рожищенський район). – Луцьк, 1992. – С. 68.

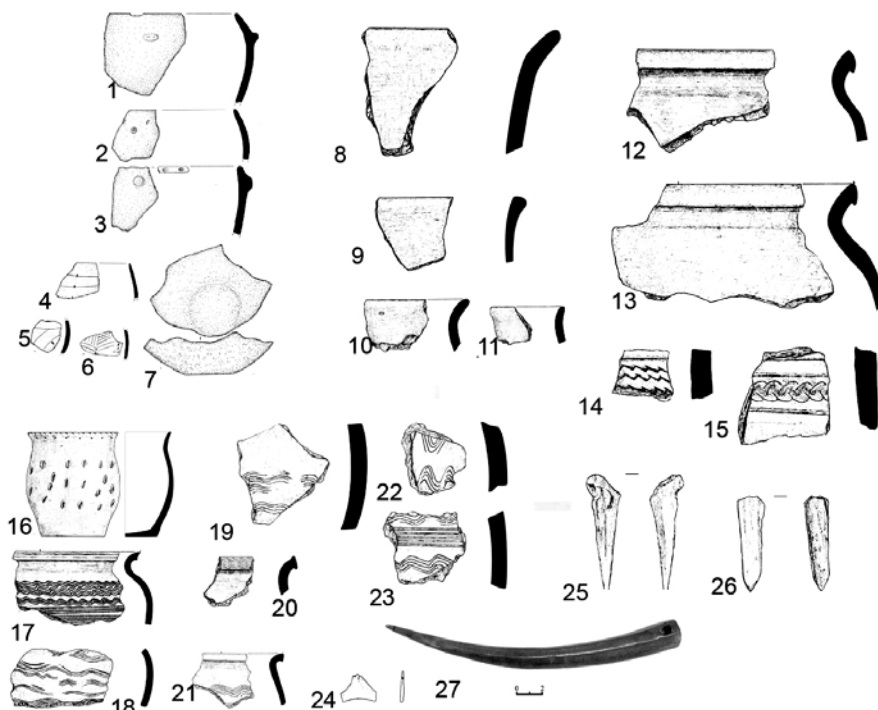

Рис. 1. Матеріали з рятівних розкопок на Волині 2008 р. Керамічні вироби: 1–7 – культура лінійно-стрічкової кераміки (Гнідавська Гірка); 8–9 – тшинецько-комарівська культура (Яровиця); 10–11 – ранньозалізний вік (Луцьк–Гнідава); 16 – лежницька група (Гнідавська Гірка); 19–23 – Лука-Райковецька культура; 12 – давньоруський період (Крижівка); 13–15, 17–18 – давньоруський період (Гнідавська Гірка). Кістяні вироби: 25–26 – давньоруський період (Гнідавська Гірка); 27 – давньоруський період (Любомль).

Fig. 1. Materials from rescue excavations on Volyn' in 2008. Ceramic wares: 1–7 – Linear Band Pottery culture (Gnidavska Girka); 8–9 – Tshynetsko-Komarivska culture (Jarovytsia); 10–11 – Early Iron Age (Lutsk–Gnidava); 16 – Lezhnysia group (Gnidavska Girka); 19–23 – Luka-Raikovetska culture; 12 – Ancient Rus' period (Kryzhivka); 13–15, 17–18 – Ancient Rus' period (Gnidavska Girka); 27 – Ancient Rus' period (Liuboml).

У м. Луцьку дослідження проводили на його околицях, на територіях так званих супутніх поселень літописного Лучеська: Яровиця та Гнідава. Причому ділянки розкопів захопили й горизонти раніших часів.

Археологічні дослідження на території багатощарового поселення в урочищі Гнідавська Гірка проводили на земельній ділянці площею 0,12 га в межах с. Рованці Боратинської сільської ради Луцького р-ну. Відповідно до детального планування житлового кварталу, упродовж 1990-х–початку 2000-х років на території урочища Гнідавська Гірка, відомого в літературі як багатощарова пам'ятка археології, вели індивідуальну житлову забудову.

Комплексні археологічні дослідження під забудову почали проводити з 2002 р.

Урочище Гнідавська Гірка займає високий лівий корінний берег р. Стир, обмежений з півночі і північного сходу заплавою, з півдня приватною забудовою, а із заходу допливом р. Стир – річкою Рудка (Жидувка, Гнідава). Край берега інтенсивно розорюють вже впродовж 40 років, сьогодні на території пам'ятки майже 50 % займає забудова, площа ж самого поселення становить близько 25 000 м².

Археологічні обстеження на території Гнідавської Гірки проводили у 1930-х роках працівники Луцького музею Ян Фітцке та Зигмунд Леський. Я. Фітцке на початку 1935 р. виявив тут матеріали давньоруського часу і дослідив “кілька ранньоісторичних землянок з багатим керамічним матеріалом”, а пізніше З. Леський, який продовжив його дослідження, виявив, окрім давньоруських матеріалів, знахідки епохи неоліту (культура лінійно-стрічкової кераміки) і бронзи (тшинецька культура).

На поселенні, у його південно-східній частині (нині під індивідуальною забудовою), у 1967 р. проведено “любительські” археологічні дослідження під керівництвом учителя школи М. Матвієйка. Виявлено та досліджено господарську споруду з глиняною піччю, житло-напівземлянку ранньослов'янського часу, поселення та ґрунтовий могильник стжижовської культури епохи бронзи.

У 1968 і 1969 рр. під час роботи Волинського загону Інституту археології АН УРСР під керівництвом М. Кучери також у південно-східній та північно-східній частинах пам'ятки (нині під індивідуальною житловою забудовою) виявлено і досліджено на площі 600 м² ранньослов'янське поселення (відкрито п'ять жител-напівземлянок, чотири напівземлянки-споруди з печами господарсько-виробничого характеру і десять господарських ям). Відшукано також житла та ями культури лінійно-стрічкової кераміки неолітичної доби, матеріали епохи бронзи та ранньозалізного часу³.

З огляду на руйнування пам'ятки землерийною технікою у 1972 р. проведено рятівні археологічні дослідження Волинською археологічною експедицією Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки під керівництвом М. Кучинка. Розкоп розміром 40,0×4,0 м закладено у північній частині урочища Гнідавська Гірка⁴. На відкритій площі

³ Кучера М. П. Поселення волинян на околиці м. Луцька // Археологія. – 1975. – Вип. 15. – С. 95.

⁴ Кучинко М. М. Давньоруське поселення на Гнідавській гірці у Луцьку // Археологія. – 1976. – Вип. 19. – С. 100.

розкопу виявлено залишки двох жител-напівземлянок, однієї господарської споруди і трьох глиняних печей поза спорудами⁵.

Поряд з розкопом М. Кучери (1968) дослідження на площі 100 м² у 1981 р. провів Г. Охріменко. У розкопі виявлено і досліджено залишки чотирьох жител і восьми ям. Окрім неолітичних матеріалів, у розкопі та на поверхні знайдено кераміку, крем'яні, кам'яні, кістяні вироби пізнього Трипілля (етап СІ за Т. Пассек), лендельської культури, культур кулястих амфор епохи енеоліту, шнурової кераміки, стжижовської, східнотшинецької бронзового віку, ранньоскіфського часу, пшеворської, зарубинецької культур залізного віку, ранніх слов'ян (VI–VII ст.), Давньої Русі (XI–XIII ст.), пізнього середньовіччя⁶.

У 1988 р. на південно-західній околиці пам'ятки дослідження проводив Гнідавський загін археологічної експедиції Луцького державного історико-культурного заповідника під керівництвом Б. Сайчука. Виявлено та досліджено споруду X ст. та споруду XIII–XIV ст.⁷

З 2002 р. на території урочища проводить дослідження експедиція Волинської філії ДП ОАСУ (у 2002–2007 рр. під керівництвом В. Шкоропада)⁸. Упродовж цього періоду закладено вісім розкопів у центральній, південно-західній та східній частинах пам'ятки. Досліджено близько 600 м² площі поселення. У розкопах виявлено і вивчено господарську споруду раннього залізного віку, три житла і господарську споруду ранньослов'янського часу Лука-Райковецької культури, чотири житла, три господарські споруди і яму давньоруського часу X–XIII ст.

Дослідження 2008 р. проводили в розкопі 9, який закладено на місці будівництва, і траншеї 1. Загалом розкопана площа становила 96 м². Виявлено і досліджено два житла-напівземлянки (ранньослов'янського та давньоруського періодів); окремі знахідки з культурного шару розкопу засвідчили наявність поселень неолітичної та бронзової доби.

Житло 8 мало підтрикутну у плані форму з добре вираженими північно-західним та південно-західним кутами, розмірами 3,70×3,20 м і висотою земляних стінок 0,40–0,80 м від рівня долівки. У південно-західному куті житла були залишки зруйнованої печі у формі “стовпа” зі збитої глини, печини, шматків вугілля і землі висотою 0,96 м від рівня долівки. Східну частину напівземлянки займало підвищення висотою 0,40 м від рівня долівки, шириною 1,9 м і довжиною 1,4 м, очевидно, залишки лежанки. У північно-

⁵ Кучинко М. М. Исследования в Луцке // АО 1973 года. – М., 1974. – С. 298.

⁶ Охрименко Г. В. Раскопки в окрестностях г. Луцк // АО 1983 года. – М., 1985. – С. 337.

⁷ Терський С. В. Лучеськ X–XV ст. – Львів, 2006. – С. 214.

⁸ Шкоропад В. В. Охоронні дослідження на багаточаровій пам'ятці в с. Рованці (урочище Гнідава), що на Волині // АБУ 2002–2003 рр. – 2004. – Вип. 6. – С. 365.

західному куті житла знайдено виступ неправильної прямокутної форми розмірами 0,21×0,23 м та висотою 0,11 м від рівня долівки – очевидно, сліди прилавка.

Долівка житла була покрита сумішшю вапняку і глини товщиною до 4 см та дуже добре утрамбована. Заповнення житла – темно-сірий гумус з домішками вапняку. В ньому виявлено незначну кількість фрагментів ліпної кераміки, великі шматки вапняку, пташині кістки, ракушки.

На долівці житла знайдено два уламки ліпного посуду, ще чотири – після розбирання залишків опалювальної споруди. Всі фрагменти – без вінців, поверхня шорстка, світло-коричневого та цеглистого кольору від повторного випалу. Випал нерівномірний, у тісті є домішки жорстви та шамоту. Орнаментовано такий посуд зображеннями у вигляді комбінацій з врізаних прямих та хвилястих ліній. За аналогією він належить до раннього етапу культури типу Лука-Райковецька VII–IX ст.

У заповненні житла виявлено також три індивідуальні знахідки: дві кістяні проколки (рис. 1, 25, 26) та залізний ніж.

Житло 9 мало овальну в плані форму з добре вираженими північно-західним та північно-східним кутами, розмірами 3,65×3,05 м і висотою земляних стінок 0,30 м від рівня долівки. Глинобитна піч була збудована у північно-західному куті житла, вона підковоподібна у плані, під тиском землі набула овальної форми, розмірами 1,20×1,40 м, висотою збережених стінок 0,57 м. Черінь овальний у плані, розмірами 1,05×0,90 м. Челюсті печі повернуті на схід.

Заповнення житла – темно-сірий гумус, у якому виявлено незначну кількість фрагментів гончарної кераміки “курганного типу”. Зокрема, фрагмент верхньої частини гончарного горщика з манжетоподібним вінчиком; фрагмент стінки гончарного горщика, орнаментований зигзагоподібними врізними лініями і поверхнею світлого кольору, та фрагмент стінки гончарного горщика, орнаментований паралельними врізними лініями та хвилястою ланцюгоподібною лінією. Житло датоване IX–початком X ст.

Культурний шар пам’ятки різночасовий і досить сильно перемішаний унаслідок тривалої глибокої оранки. У ході досліджень у межах одного горизонту траплялась кераміка від неолітичної доби до давньоруського часу. Загалом можна виділити чотири великі групи масових знахідок: неолітичної доби, раннього залізного віку, ранньослов’янського часу, культури Лука-Райковецька та давньоруського часу.

Крем’яний інвентар неолітичної доби представлений керамічним відбійником зі слідами використання та керамічними пластинами з виразними слідами використання, подібні за аналогією до виробів з Великого Мідська та Новосілок (розкопки Г. Охріменка). Зазначимо, що ці знаряддя виготовлені з високоякісного темного волинського кременю, який походить з

крейдяних товщ, відслонення яких містяться неподалік м. Луцька, на березі р. Стир. Техніка сколювання пластинчаста.

Керамічний матеріал неолітичної доби – це кухонний та столовий посуд культури лінійно-стрічкової кераміки (рис. 1, 7).

Керамічний матеріал раннього залізного віку – ліпна кераміка: горщик, фрагмент верхньої частини горщика могилянської групи та фрагмент верхньої частини горщика лежницької групи (рис. 1, 16).

Кераміка Лука-Райковецької культури ранньослов'янського часу представлена ліпними та гончарними фрагментами горщиків. З гончарних горщиків знайдено цікавий фрагмент верхньої частини з різко відігнутих назовні вінцем, дуже короткою шийкою. Поверхня виробу шорстка, чорного кольору, випал нерівномірний, тісто містить домішки крупного кварцового піску. Цей фрагмент, орнаментований хвилястою лінією по вінцю, датовано пізнім етапом Лука-Райковецької культури і є яскравим зразком перехідного етапу від ліпної до гончарної кераміки і водночас тяглість заселення слов'янським населенням урочища Гнідавська Гірка (від VII до X ст.).

Гончарні горщики середини IX–кінця X ст. представлені фрагментами кераміки так званого курганного типу. Всі вони на зовнішньому краї вінців мають потовщення – “манжет”. Орнаментовані по стінці, плічках хвилястими чи горизонтальними паралельними заглибленими лініями.

Кістяні вироби представлені проколками з житла 8 та амулетом з культурного шару. Одна проколка, виготовлена з трубчастої кістки, має клиноподібне вістря та довжину 0,5 см, інша – витягнуте конусоподібне вістря довжиною 4 см за загальної довжини виробу 7 см.

Цікавою є знахідка кістяного амулета-підвіски, так званої лунниці. У верхній частині виробу – отвір для нанизування. Ріжки частково обламані. Співвідношення між середньою лінією і ріжками – 3:2, тобто лунниця належить до типу широкорогих і датована за аналогіями X–XI ст. Принагідно зазначимо, що подібний язичницький артефакт, який свідчить про характерний духовний світ жителів слов'янського поселення в урочищі Гнідавська Гірка, виявлений під час досліджень 1973 р. М. Кучинка. Щоправда він був виготовлений зі срібла, прикрашений дрібною псевдозерню, з хрестиком між ріжками.

Розкопки 2008 р. на території урочища Гнідавська Гірка підтвердили багатошаровий характер пам'ятки, інтенсивність заселення її в епоху неоліту, кінця бронзи–початку раннього заліза, ранньослов'янського і давньоруського часу та перспективність археологічних досліджень у наступні роки. Результати досліджень наводять на думку про тяглість поселення літописних волинян на території урочища від VII до X (а можливо, і довше) століть. Залюдненість цієї території у той час сприяла, беззаперечно, і виникненню Лучеська.

Розкопки на території урочища Яровиця відбувалися також у кварталі нової житлової забудови у м. Луцьку на вул. І. Франка, 44 (у радянський час – консервний завод).

Досліджувана ділянка займає правий берег р. Сапалаївка (Яровиця), правостороннього допливу р. Стир. Археологічні матеріали на території Яровиці з незначних розкопок у 1930-ті роки дали типовий для XI–XII ст. речовий матеріал. Перші археологічні розвідки на території ділянки проведені польським археологом, директором Луцького музею Я. Фітцке. У невеликій газетній публікації (Wołyń. 1936. N 46), маловідомій в історіографії, дослідник повідомив, що завдяки зацікавленості в історії власника пивзаводу В. Земана, на його ділянці проведено розвідку і виявлено матеріали неолітичного періоду та доби бронзи⁹.

Давньоруське поселення, що примикає до заплави правого берега р. Сапалаївка (доплив р. Стир) уперше досліджено 1971 р. Г. Охріменком. Учений у котловані під час спорудження Будинку маляти виявив рештки давньоруської землянки з піччю, розвалами кількох горщиків, глиняного тигля з масивною ручкою та отвором біля нього, шматочки олова, остеологічний матеріал. На думку С. Терського, тут на рубежі X–XI ст. була майстерня ювеліра. Матеріали того ж часу знайдені в котловані й за межами житла¹⁰.

Для дослідження 2008 р. обрано єдину вільну від забудови виробничими приміщеннями колишнього консервного заводу ділянку, на якій закладено розкоп розмірами 8×12 м. Під час дослідження рівень дна розкопу доведено до материка і глибина становила 0,9 м від рівня сучасної поверхні.

Культурний шар простежено з глибини 0,25 м у вигляді ґрунту із вкрапленнями дрібних шматочків глиняної обмазки, фрагментів гончарної та окремих уламків ліпної кераміки й остеологічного матеріалу, а також їхніх окремих скупчень. З'ясовано, що в південно-східній та західній частинах розкопу культурний шар до рівня материка знищено шлаковими ямами котельні колишнього консервного заводу, а на решті площі розкопу його суттєво пошкоджено.

У процесі дослідження в північній частині розкопу під час зачищення на глибині 0,9 м виявлено пляму, насичену давньоруською керамікою, яка в ході подальшого дослідження виявилась спорудою зі стовповою конструкцією. Заповнення споруди утворював гумусований суглинок, у якому виявлено фрагменти кружальної кераміки. За формою вінців і

⁹ Фітцке Я. Цьогорічні археологічні дослідження на Волині // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк, 2005. – С. 99–100.

¹⁰ Терський С. В. Лучеськ X–XV ст. – С. 213.

технологічними ознаками оформлення ми зачислили їх до двох типів, які відрізняються варіантами.

До першого типу належать горщики загальноруського типу, у яких вінця завершуються валиками. Шийка деяких представлених посудин дуже низька і відігнута назовні майже під гострим кутом. Кераміка переважно білоглиняна, виготовлена з білої вимуленої глини, однак трапляється сіроглиняна і темна. У глиняному тісті цієї кераміки є домішки піску. На зламі фрагменти однорідні, інколи тришарові. У більшості випадків фрагменти орнаментовані врізними горизонтальними паралельними лініями, які наносили на плічка горщиків, однак зафіксована поєднана хвиляста та паралельна орнаментация та неорнаментовані фрагменти. Однотипна з описаною кераміка виявлена під час дослідження Луцька та приміських поселень.

До другого типу належить верхня частина білоглиняної волинської амфори, орнаментованої врізним хвилястим орнаментом на плічках горщика. Кераміка такого типу виявлена С. Терським під час дослідження урочища Пристань та валу дитинця давньоруського Лучеська, С. Панишком у Любомлі. Судячи з технологічних особливостей переважаючої частини виявлених у споруді вінців та складу глиняного тіста, вона належить до періоду Київської Русі і датована за аналогією кераміки XIII ст.

Сліди господарської ями I виявлені у вигляді темної плями, насиченої ліпною керамікою, під час зачистки на глибині 0,9 м від рівня денної поверхні. Заповнення ями – темно-сірий суглинок з уламками ліпної кераміки. Ці фрагменти належать типовим для комарівської культури товстостінним кухонним горщикам тюльпаноподібної форми цеглистого, рідше темно-цеглистого кольорів. Орнаментації у фрагментів нема, окремі з них мають підлощену поверхню. Черепок на зламі однорідний цеглисто-темний, лише поверхневий шар яскравіший. У глиняному тісті всіх фрагментів наявні домішки перепаленого та потовченого кременю. Вінця однотипні, досить високі та слабко відігнуті назовні (рис. 1, 8, 9). За особливостями форми та складу глиняного тіста господарська яма належить до комарівської культури тшинецько-комарівської культурно-історичної спільності і датована за аналогією кераміки з Майдана Липненського XVI–XI ст. до н. е. У заповненні ями виявлено також бронзову прикрасу – скроневе кільце, виготовлене з тонкого дроту, заокруглене, з розплесканими кінцівками.

У культурному шарі розкопу поза об'єктами виявлено певну кількість інших знахідок. Кружальний посуд – це однотипні з описаними вище фрагменти посуду періоду Київської Русі, а також інші знахідками. Горщики представлені фрагментами так званої задимленої кераміки. Це якісні тонкостінні посудини сірого кольору, іноді з внутрішнього боку вкриті поливою та орнаментовані паралельними врізними лініями. На зламі така

кераміка однорідна. Профілі верхньої частини посудин однотипні. Вінця досить високі, слабко відігнуті назовні або вертикальні. Окрім фрагментів горщиків, виявлено фрагмент ручки від сковорідки. Однотипна з описуваною кераміка досліджена під час розкопок господарської споруди у м. Луцьку на пр. Волі, 4а у 2007 р.¹¹ Також у культурному шарі розкопу в невеликій кількості трапляються фрагменти ліпної кераміки комарівської культури, однотипні з описаними вище. Відмінна від описаної ліпна кераміка представлена фрагментом стінки горщика цеглистого кольору. На зламі фрагмент однорідний, у глиняному тісті є домішка крупного кварцового піску.

Розкопки 2008 р. дали новий науковий матеріал як для дослідження давнього приміського району Яровиця, так і для розуміння поселенської структури Лучеська Великого в період, синхронний досліджуваним об'єктам. Вивчення археологічного шару періоду Київської Русі у 1930-х роках та останні археологічні розкопки дають змогу констатувати, що в урочищі Яровиця над берегом р. Сапалаївки в означений період існувало довгочасове поселення.

Під час перепоховання радянських військовополонених, розстріляних у 1941 р., на вул. Гнідавській у Луцьку, на території колишньої тваринницької ферми, виявлено також сліди двошарового поселення: епохи раннього заліза та Київської Русі. Досліджено два об'єкти: черінь ранньозалізного віку та господарську яму X–XI ст.

Черінь мав форму, близьку до овальної, витягнутий у напрямі зі сходу на захід. Розміри череня – 1,4×1,0 м. Під час розбирання череня виявили, що він має два шари підмазки. Поблизу череня на його рівні знайдено цікавий фрагмент горщика біконічної форми з найбільшим розширенням тулуба у його верхній частині.

На рівні фіксації череня простежено нечітку пляму від заповнення ями, яка продовжувалася в південно-східній стінці траншеї. Яма мала в перерізі дзвоноподібну форму глибиною близько 0,7 м від рівня фіксації. Досліджена частина ями (у межах траншеї) мала в плані овальну форму: діаметр її дна становив 2,3 м, а горловина – близько 1,6 м. Датувальних знахідок у ямі не виявлено. Однак поряд знайдено зразки давньоруської кераміки, представлені фрагментами стінок, донець та вінців X–XI ст. Характерною ознакою таких вінців від горщиків є наявність на них манжета. Тісто, з якого виготовлені ці горщики, та їхній випал високої якості.

Археологічні дослідження у м. Любомль проводили на двох ділянках, які розміщені у центральній частині міста, на відстані до 1 км на захід від

¹¹ Шкоропад В., Златогорський О., Баюк В. Охоронні археологічні дослідження в центрі міста Луцька у 2007 році // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовивіжниця з глибини століть.* – Луцьк, 2008. – Вип. 28. – С. 375.

городища в урочищі Фосія, що є залишками дитинця давньоруського Любомля, на вул. Чапаєва. Давньоруський та середньовічний Любомль сьогодні внаслідок активного будівництва впродовж останніх 20 років, утратив історичне обличчя. А тому рятівні дослідження в місті – це можливість відтворити і архітектурну спадщину Любомля. Під час досліджень 2008 р. зафіксовано низку дерев'яних конструкцій (зруб та вимощення) XIII–XIV ст. У зрубі виявлено язичницькі амулети: кістяний у вигляді гостроконечника з рога (рис. 1, 27) та свинцевий у вигляді сокирки довжиною 1,8 см. Можливо, це було житло полонених литовців-язичників.

З огляду на будівельні роботи Волинською філією ДП ОАСУ проведено також дослідження у с. Жидичин Ківерцівського р-ну Волинської обл. Досліджена ділянка розташована на високому правому корінному березі р. Стир, за 0,6 км на північний схід від городища, що є залишками літописного Жидичина, та за 0,1 км на схід від Миколаївського монастиря, згаданих у літописі 1227 р.

У ході археологічних робіт досліджено 56 м² площі. Під час розкопок виявлено дві споруди. Заповнення споруди 1 – темно-жовтий супіщаний ґрунт, у якому були численні фрагменти кружальної кераміки, які в переважній більшості за формою вінців датовані XII–XIII ст. Серед них виділено фрагменти товстостінної білоглиняної посудини, частково вкритої зеленою поливою із внутрішнього боку та по вінцю, зі старанно оформленим отвором розміром 3,0×2,5 см. Цікаві також знахідки двох повністю збережених денечь гончарних горщиків із клеймами у вигляді правильного хреста із заломленою однією з його сторін.

У ході вибирання заповнення споруди 2, у її північно-західній частині виявлено велике монолітне скупчення, яке складалось із глини, обпаленої глини, у тому числі й фрагментів стінок зруйнованої опалювальної споруди, та гумусу. Це скупчення мало загалом витягнуту з південного заходу на північний схід форму та увігнуту до середини поверхню. Розбирання цього скупчення дало цікаві результати. Тут, як і у заповненні споруди, знайдено велику кількість фрагментів керамічних сопел зі слідами металургійного виробництва. Причому чітко зафіксовано, що хоча в межах скупчення великі фрагменти сопел і не лежали компактно, проте майже всі вони мали однакову орієнтацію – розтрубом до середини споруди 2.

У нижній частині скупчення на підлозі споруди 2 стояв цілий горщик середньовитягнутих пропорцій висотою 15,5 см. Вінця на внутрішньому боці мали добре виражене заглиблення для покришки. Верхня частина тулуба горщика орнаментована поздовжніми лініями, сформованими у процесі виготовлення горщика на гончарному крузі. Тісто та випал горщика високої якості, його поверхня має сірий колір. Цей горщик можна датувати XIV ст.

Заповнення котловану споруди – гумусований, насичений попелом супіщаний ґрунт, у якому виявлені фрагменти гончарної кераміки, шматки

шлаку та криці й керамічні сопла від горна, а також дитяча іграшка – необпалена земляна кулька діаметром 4,5 см.

Кераміка із комплексу споруди 2 за формою вінців і технологічними ознаками датована XIII–XV ст.

Сопла та їхні фрагменти траплялись у північно-східній частині споруди навколо монолітного скупчення глини. Тут же знайдено кілька фрагментів криці та залізного шлаку. З них найбільший інтерес становлять дві невеликі криці з овальною нижньою поверхнею.

Знайдену в споруді 2 колекцію керамічних сопел для металургійного виробництва можна датувати XIV ст. За кількістю знайдених екземплярів в одному добре датованому об'єкті вона є унікальною.

Середня товщина сопел та їхніх фрагментів (виявлено залишки щонайменше 17 сопел) становить приблизно 4,4 см. Така типовість розмірів із закритого комплексу може свідчити про використання певної міри в ході виготовлення сопел. Найбільш відповідною такою мірою є вершок, який відповідав 4,4 см. У дослідженнях з історичної метрології зазначено, що вершок з'явився на Русі наприкінці XV ст.¹² Однак застосування цієї міри довжини для виготовлення такої високотехнологічної продукції, як сопла, дає підстави опустити хронологічну межу появи вершка до давньоруського періоду.

Концентрація сопел в одному об'єкті у Жидичині засвідчує, що сопла, як цінний і мобільний елемент металургійного виробництва, могли акуратно виймати з горнів і на зимовий період переміщати на місце постійного проживання майстра. Це міркування коригує усталене в історіографії твердження про те, що сопла розбивали, виймаючи їх з горна.

Незвичайність виявленої колекції, перш за все за кількістю сопел, думаємо, відображає якийсь період підвищеної економічної активності в мікрорегіоні у XIV ст. Будівництво князем Любартом Луцького замку (розміщеного за 8 км від місця знахідки колекції), що став символом величчя Волині литовського періоду, хронологічно збігається з часом її формування. Будівельні роботи потребували великої кількості заліза як для будівельних конструкцій, так і для забезпечення процесу будівництва.

Окремі дослідження з огляду на настання холодів перенесено на 2009 р. Зокрема, у Луцьку на вул. Молодіжній досліджено ділянку з похованням XVI–XVIII ст. Серед знахідок виявлено шкіряні вироби, монети, виготовлений з дерева гребінець, орнаментований солярними знаками. У с. Полонка Луцького р-ну на поселенні стжижовської культури доби бронзи досліджено чотири господарські ями та споруда.

¹² *Каменцева Е. И., Устюгов Н. В.* Русская метрология: Учеб. пособие. – М., 1975. – С. 81–82.

Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ

Зазначимо, що, на жаль, забудовники не розуміють вартості історичних знань, розпочинають будівництво (чи добудову) без відповідних археологічних досліджень, порушуючи чинне українське законодавство. Знищують пам'ятки, навіки втрачається цінна інформація, що не може бути відтворена.

Шлях до збереження пам'яток археології на Волині – це археологічні дослідження та державна паспортизація, визначення меж ареалів історично населених місць, соціальна реклама тощо. Нині в археології використовують і неруйнівні методи, що прискорюють подібну пам'яткоохоронну діяльність.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES ON VOLYN' IN 2008

Oleksii ZLATOGORSKYI

*Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine
DE "Volynian ancientries" of Rescue archaeological service of Ukraine
36a, Kopernik str., Lutsk, 43010, Ukraine
e-mail: vf_oasu@i.ua*

Problems of rescue archaeological researches are examined in the article on the example of excavations in season 2008, which represents new sources of prehistoric studies on Volyn' region in the context of regional exploration. The research results are examined around town Luts'k and in its environs as well as in city Liuboml'. That gives overview of the settlement structure of medieval city, development of medieval economy and of other features.

Key words: rescue archaeology, dwelling, oven, cultural layer, ceramic, metallurgy production.

ОХРАННЫЕ РАСКОПКИ НА ВОЛЫНИ В 2008 ГОДУ

Алексей ЗЛАТОГОРСКИЙ

*Институт археологии НАН Украины
ДП "Волынские древности" Охранной археологической службы Украины
ул. Коперника, 36а, Луцк, 43010, Украина
e-mail: vf_oasu@i.ua*

Рассмотрено проблематику охранных археологических исследований на примере раскопок 2008 г. на Волини в контексте региональных исследований, которые есть новым источником прошлого края. Проанализированы результаты исследований в городе Луцке и вокруг него, города Любомля, что освещают поселенческую структуру средневекового города, развитие средневековой экономики.

Ключевые слова: охранный археология, жилище, печь, культурный слой, керамика, металлургическое производство.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2009

Прийнята до друку 10.11.2009